

Riigikogu, 28.10.2009

Aastakõne Riigikogu täiskogu ees

Lugupeetud juhataja, head Riigikogu liikmed

Aasta tagasi, kui ma teie ees riigi arengu probleemidest rääkisin, muretses üks lugupeetud Riigikogu liige, et riigikontrolöri jutt võib jääda pelgalt koputuseks kanala katusele, kust kostab pärast natukene kaagutamist, nagu ta kujundlikult väljendus.

Eks see ole teie endi teha, kas tegelikult jääb või ei jää. Ma käsitlen kõnelemist teie ees siiski mitte niivõrd kopsimisena kanakuudi katusele kui pöördumisena teie terve mõistuse poole. See on võimalus kutsuda teid ja laiemalt ühiskonda kaasa mõtlema, kuidas Eesti saaks kõige paremini edasi liikuda ja kuidas meil oleks selleks piisavalt inimesi, mõistust ning raha.

Iga probleemi lahendusest juba väga suur osa on selle probleemi tunnistamine. Me ei tohiks loomulikult laskuda lõpmatusse eneserooskamisse ja halamisse, kuid ka reaalselt eksisteeriva probleemi jäik eitamine või selle peitmine retoorikavahu alla ei vii kuhugi edasi.

Ma ei hakka ka täna siin üle kordama Riigikontrolli aastaaruannet ega neid kümneid auditeid, mida oleme aasta jooksul parlamendile saatnud. Need on teile kõigile olnud kättesaadavad. Ma püüan täna taas juhtida teie tähelepanu mõnele probleemile, millel on riigi arengu ning raha ja vara kasutamise ning säilimise seisukohalt põhimõtteline tähtsus. Neil probleemidel on üks ühendav märgusõna – jätkusuutlikkus.

• • •

Eesti valitsus ja parlament on majanduskriisi tingimustes pidanud mitu korda tänavust eelarvet kärpima riigi tegelike võimaluste suu-

nas. Ma olen väga lähedalt näinud, kuidas see kõik sündis, ega tahaks seetõttu detailidesse laskuda. Sammud, millega valitsus ja parlament püüavad hoida väiksema eelarvedefitsiiti ja riigivõlga, aitavad kindlasti saavutada jätkusuutlikumat riigi rahanduse olukorda nii aruanetes kui ka reaalses elus. Eesti valitsussektori võlakooormus on üks väiksemaid nii regioonis kui ka Euroopa Liidus.

Kuid samas on meie ettevõtetel ja eraisikutel tohtu laenukoorem, mis on seotud valdavalt kinnisvaraga ehk valdkonnaga, mis ei ole innovaatiline ega anna suurt lisandväärtust. Eesti erasektori võlg võrreldes SKP-ga on kasvanud sedavõrd, et ületab juba 100 protsenti. Sisuliselt tähendab see, et meie erasektor on buumi ajal nii kõvasti laenanud, et suur osa jõust kulub edaspidi nende laenude tagasimaksimisele ja arenguks ei pruugi kuigi palju võhma jääda. Selline olukord aga hakkab kahjustama Eesti majanduskasvu väljavaateid.

Rahandusminister ja tema ametnikud panid poliitilise kakkuse ja otsustamatuse taustal öölööktöö meetodil kokku siiski ka järgmise aasta eelarve ja selle eest on põhjust neile tänulik olla. Pole aga päris kindel, kas see eelarvetiim saab nii kaua rahu, kui me loodame.

Kui aga suudame jõuda euronis olukorras, kus isegi enamik eurotsooni riike jääb kehtestatud kriteeriumidest tahapoole, siis oleme tõesti vinged tegijad olnud. Lisaks nendele pingutustele peab Eestil aga siiski ka kõvasti õnne olema, balansseerime noateral.

Eesti rahanduspoliitiliste sammude üldiselt väga positiivsel taustal on mitu olulist probleemi, mis annavad põhjust olla mures ja otsida lahendusi. Tuleb endalt küsida – mida meie väikese riigi majandus suudab ülal hoida ja mida mitte. Ja seda mitte ainult kriisi ajal.

Eesti majandus vajab ellujäämiseks struktuurseid muudatusi. Ja seda nii euroga kui ka eurota. Teile edastatud Riigikontrolli aastaaruandes on välja toodud selline suhtarv nagu riigieelarve kulude ja SKP suhe. Kui meie riigieelarve moodustas aastatel 2005–2007 SKP-st 31–32 protsenti, siis aastal 2009 tuleb selleks protsendiks 42,5. See suhtarv ütleb meile selgelt ja ühemõtteliselt, et praegune eelarvepoliitika pole pikemas perspektiivis jätkusuutlik.

Ehk teisisõnu – meie riigi majandus- ja maksusüsteem ei suuda ülal pidada headel aegadel võetud eelarvelisi kohustusi. Võimalust operatiivselt kulusid vähendada piirab seadustes fikseeritud kulude suur osakaal. 2009. aastal on see ligikaudu 70 protsenti eelarvest.

Sisuliselt on Eestis tahetud saavutada kahte eesmärki korraga – täita eurole ülemineku kriteeriume ning samal ajal jätta alandamata

majanduskasvu ajal seadustatud heaolukulud. Sellest olukorrast välja tulla ning muuta eelarve taas jätkusuutlikuks on lühiajaliselt võimalik põhiliselt kahel viisil – kas vähendades oluliselt riigieelarve püsikulusid või suurendades oluliselt maksukoormust. Või tehes mõlemaid asju korraga.

Kui võrrelda aastaid 2005 ja 2009, on sotsiaal- ja tervishoiukulud eelarves kasvanud ligi 18 miljardi krooni võrra, ligi pooleni riigieelarve kogumahust. Ja kui vaadata eelarvet ilma eurorahata, siis on sotsiaalkulude plokk selles juba üle poole. On loomulik, et kriisi tingimustes teatud sotsiaalkulud kasvavad. Mina räägin aga praegu nendest kuludest, mis pole tingitud kriisist, vaid on tekitatud enne seda.

Muide, sotsiaal- ja tervishoiukulud on pea ainsad valdkonnad, mille suhteline rahastamine on 2009. aastal võrreldes 2005. aastaga kasvanud. 2010. aasta eelarves on püütud tasakaalustada majanduskasvu ajal seadustatud heaolukulusid ühekordsete ning erakorraliste tuludega. Selleks müüakse riigi vara ja võetakse riigile kuuluvatest ettevõtetest välja dividendide.

Paraku pole võimalik riigi tegevust rahastada pikema aja jooksul erakorraliste väljamüükidega. Aastal 2010 või 2011 pole neid tulusid enam eriti kuskilt võtta. Siiski tuleb tunnustada rahandusministri leidlikkust eelarvetasakaalu köiel balansseerides ära kasutada teatud võimalusi, eriti kui meenutada Telekomis müüki. Aga olemuselt on ikkagi tegu ühekordse sissetulekuga, mitte jätkusuutlikkust suurendava püsituluga.

• • •

Pärast tänavuse Riigikontrolli aastaraporti avaldamist refereeris meedia sealt paljutki, sealhulgas tekitas iseäranis suurt erutust aruandes nenditud fakt, et pensionikassa reserv on kiiresti tühjenemas, võis jääda mulje, et pensionide väljamaksmine on ohus. Riigikogu liige Eiki Nestor kurjustas seepeale oma blogis: „Jätke ükskord pensionäride uni rahule, kurat võtaks!“

Ei häiri Riigikontroll ega mina pensionäride unerahu. Pensionid makstakse välja ka pärast pensionireservi tühjenemist, aga seda siis muust rahast, see on kõik ette teada. Ja võib-olla õnnestub valitsusel, rõhutan – lühiajaliselt –, vältida ka sotsiaalkulutuste olulisi kärpeid.

Kahe aasta pärast tuleb aga näiteks selleks, et kompenseerida pensionikassa puudujääki ja sotsiaalmaksu ebapiisavat laekumist, leida

kuskilt juba 5 miljardit krooni. Riigikontrolli väljendatud mõte ongi teadvustada, et see kompenseerimise raha tuleb siis niigi kitsastes oludes millegi muu arvelt võtta. Meenutan, et rahandusministeeriumi prognoosi kohaselt ei jõua me ka 2013. aastaks 2008. aasta maksulaekumiste tasemele.

Pensionid on juhtumisi kõige suurem riigieelarve kuluartikkel. Ja ma ei pea vastutustundlikuks, et tänavu kevadel seda kulu üldse suurendati. Tulevikule mõeldes võiks pensioni teha ka vähenemise suhtes paindlikuks – väheneb rahvuslik rikkus, järgib sama rütmi ka pensioni riiklik osa. Nii oleks ka pensionärid motiveeritud osalema nende lahenduste leidmisel, mis majandust arendavad ja ergutavad.

Muide, ühiskond võiks üle saada kombest mõelda, et laseme kolmandiku ametnikest lahti või kärbime näiteks Riigikogu liikmete hulka poole võrra ja selle raha arvel siis saame tõsta pensione või toimetulekutoetust. Need on suurusjärgudes erinevad summad.

Ma olen kaugel arvamusest, et me maksame pensionäridele väärikat pensioni. Ei maksa. Kuid meenutan ka, et meil on ilmselt sel nädalal juba 80 000 registreeritud töötut, nende hulk suureneb veel. Ja olukorras, kus kõigil muudel aladel tööinimeste sissetulekuid on kärbitud või kärbitakse, kus kõik peaksid majandusraskuste kooramat ühiselt kandma, ei pea ma õigeks, et ühte sotsiaalset rühma eelistatakse teistele.

Ma pööraksin ka tähelepanu vajadusele uuesti läbi mõelda ja täpsustada vanemahüvitise süsteemi. Siin ma näen kaht momenti. Esimene on moraalne. Hiljutine vanemahüvitise lae vaikiv sisulise aruteluta tõus – kriisist hoolimata – viitab pigem sellele, et küsimus on üha enam muutumas asjaks iseeneses. Erakondliku ego komponent näib otsustamisel olevat tugevam kui sisuline argumentatsioon või vajadus. Teine probleem on rahanduslik ja süsteempõhine – vanemahüvitise maksmise pikendamine aastalt pooleteisele löi majanduskriisi eelõhtul riigile lisakoormuse. Kahtlemata on vanemahüvitis hea ja vajalik meede, mis soosib eriti teise ja kolmanda lapse sündi. Kuid me peaks vaatama selle kogukulu jõukohasust ning ka rahalist proportsiooni muude riiklike toetustega, mida laps saab täiskasvanuks saamiseni.

• • •

Nagu ma enne ütlesin, on Eesti valitsus suutnud eelarvet kärpida ja see on oluline, sõltumata sellest, kui tüsilik või lapsik on teinekord olnud ühe või teise lahenduseni jõudmine. Kärpide ja halvema elujärgiga võib leppida, kui seda tehakse parema tuleviku nimel. Järelemõtlemist vajaks minu arvates aga eelarvekärpide struktuur.

Praegu on mindud seda teed, et kärpida on proovitud kõiki eluvaldkondi, lüüa ühe vitsaga, välja arvatud muidugi tundlikud sotsiaalkulud ja veel üht-teist. Mingis etapis oli see kindlasti mõistlik ja teatud kulude kokkuvõtteid olid suutelised tegema kõik ministerruumid. Aga tegelikkuses välditi sellega sisuliste otsuste langetamist ega püstitatud rasketeks aegadeks selgeid riigieelarvelisi prioriteete.

Mingist tasemest alates hakkavad sellised joonlauakärped otsest pärssima riigi haldussuutlikkust ja seda just valdkondades, mis nõuaksid kriisi ajal erilist tähelepanu. Me ei tohi teha oma riigist anorektikut. Terve mõistus ütleb ju näiteks, et majandusolukorra halvenedes pole mõistlik vähendada maksu- ja tolliameti eelarvet. Sellise kärpimisega saavutatud kokkuvõtteid võib meile tagasi lüüa kümneid ja sadu kordi suuremate summadega, mis jäävad riigieelarvesse laekumata. Sama loogika kehtib töötukassa puhul, mis peab praegu hakkama saama enneolematult suure töötute hulgaga ja ka libatöötutega, kes häbematult püüavad olukorda ära kasutada ja võtavad vastu raha, mis mõeldud tegelikele abivajajatele.

• • •

Pisut ka eurorahast, mille peale on parema tuleviku nimel pandud nii suured ootused ja lootused. Euroraha osakaal meie riigieelarves on ligi 15 protsenti, selle kasutamine toob meile tagasi tulu maksudena, nii käibe kui ka tööjõu pealt. Ma ei räägi aga täna selle raha ärakasutamise protsentidest. Mul teine mure. Ja mure on selles, et me kipume oma mõtetes eesmärki ja vahendit segi ajama. Euroopa jõukate riikide maksumaksjad maksavad suuremeelselt toetusraha paljudele vaestele riikidele, sealhulgas Eestile, et aidata meil eri valdkondades jõuda oma tasemelt järele n-ö vanale Euroopale.

Selle raha eesmärgiks EI OLE tekitada üksnes lühiajaliselt meie riigieelarvesse maksutulu, ettevõtetele käivet ja anda inimestele tööd.

See on kaasnev kasu. Praegu jääb mulje, et üha enam on meie eesmärgiks saamas just nimelt RAHA ÄRAKULUTAMINE.

See, kas selle raha eest ka tegelikult luuakse mingit vajalikku tulemust või uut väärtust ja kas selle raha kasutamise tagajärjed on püsivad, oleks nagu teise- või kolmandajärguline.

Ma kardan, et euroraha kui säärase kasutamise võimalus on teatud moel nihestanud meie mõtteviisi ja suhtumist rahasse. Äkitselt on tekkinud kuskilt raha, mida me ise ei ole pidanud välja teenima, ehk kergelt tulnud raha.

Päris huvitav oleks teada, kas üht või teist kulutust, mida praegu nn eurorahast tehakse, tehtaks ka siis, kui see oleks meie endi maksumaksjatelt korjatud raha.

• • •

Juba siis, kui Eesti riik 5 aastat tagasi saavutas oma kauase eesmärgi – ühineda Euroopa Liidu ja NATO-ga – ja selle nimel kogu riigiparaat ja ka erasektor tõesti olid tegutsenud –, toimus ühiskonnas arutelu, kus nenditi, et riik tundub olevat kaotanud teatud pidepunkti, teatud selge eesmärgi ja on identiteedikriisis. Uueks eesmärgiks sai euro, kuid kriteeriume ei suudetud täita. Nüüd on euro taas terendamas. Ja ma väga-väga loodan, et me jõuame selleni.

Arvestades asjaolu, et maailma jaoks on siinne kant paljuski riik „Das Baltikum“ pealinnaga Riias, on Eestile edukas eristumine elulise tähtsusega. Arvestades mainet, usaldatavust, raha hinda, vajadust tulevikus laenata jms, on euro meile väga tähtis.

Ometi pole euro ja tehtavad eelarvekärped, mille taustaks on tugev euro helk, meie peamine probleem, kuigi avalikku ruumi täitvast arutelust võib selline ekslik mulje jääda. Kui ütlesin, et lühikeseks ajaks saab eelarve jätkusuutlikule teele viia kahel viisil, siis pikaks ajaks on selleks vaid üks tee – Eesti majandus peab looma rohkem rikkust. Ainult ettevõtjad loovad tooteid ja teenuseid, mille pealt tulu teenida nii ettevõtjale, seal töötavatele inimestele kui ka riigile.

Ma ei ole originaalne, kui ütlen, et uue majanduskasvu aluseks on meil vaja nn Suurt Plaani, mille üheks peamiseks parlamendi ja valitsuse käes olevaks tööriistaks on riigieelarve. Selle plaani oluline osa peaks olema lahendada probleem, kuidas Eesti ühiskond ergutaks nii inim- kui ka finantskapitali omavahelises koostöös looma meile kõigile rohkem rikkust.

On vaja ka selgust, millega Eesti end globaalsel väljal nii-öelda müüb. Millega me tõestame oma atraktiivsust nii kodu- kui ka välismaisele kapitalile kõige laiemas tähenduses? Ilma kapitalita pole arengut.

Eesti on formaalselt rahvusvaheliselt integreeritud riik. Oleme Euroopa Liidus ja NATO-s. Kuid mõttemudelite, hoiakute ja tegevuse mastaapsuse tähenduses toimime tihti isoleeritud saarena. Näeme maailma läbi Eesti fookuse, peaksime nägema Eestit aga läbi globaalse fookuse. Kui mõistame ennast ja oma kohta maailmas, annaks see lähtekoha, kuidas edasi minna.

Kordan veel – meil on vaja saada selgeks, mis on selle riigi äriplaan, kui nii võib majanduslikult väljenduda. Sellest sõltub ülejäänud tegevus aastakümnete perspektiivis. Oluline on fokuseerida tegevus kõige olulisemale, mitte seda killustada. Meil pole ressursse kõigega korraga tegelda. Isegi suurtel riikidel pole.

Tuleb saavutada olukord, kus meil on sihid nii kümneks kui ka kahekümneks aastaks. Riik vajab süsteemset, mitte eklektilist arendamist. Riik vajab uut energiat ja need sihid – ehk uue Eesti reformipaketi – peaks panema paika valitsus koos Riigikoguga, kaasates majanduslikku ja ühiskondlikku eliiti laiemalt. Praegu ma kahjuks neid pikaajalisi eesmärke ja nende teokstegemise plaane, rääkimata tegudest, ei näe. Pigem käib rapsimine ja tõmblemine. Ometi oleks just selliseid strateegilisi otsuseid ja eesmärke väga vaja.

Sellele, et riigi täitevvõimu olukord ei pruugi soosida selle uue reformipaketi sündi, viitab ka vaade n-ö seestpoolt, mille tegi avalikuks paar kuud tagasi oma kirjas kabinetikolleegeidele valitsuse liige, akadeemikust kaitseminister Jaak Aaviksoo. Ta kirjutas: „Meil on palju üksikküsimusi, mida me erineva tulemuslikkusega lahendame ja edukalt „ära koputame“. Ministeeriumides, valitsuses ja Riigikogus. Vürsti- ja vasalliriigikestes. Puudu on aga üldpilt. Mul on kahju, et valitsuses peaaegu puudub struktureeritud, ent (erakonnapolitika) vaba arutelu meie riigi strateegiliste väljakutsete ja nende lahenduste üle. Eriti koos ekspertidega ja nende ettevalmistatud taustauuringute alusel.“

Kaitseminister kinnitas ka, et täidesaatva riigivõimu analüütiline ja eriti sünteetiline ettenägemis- ja mõtlemisvõime on nõrk. Oskus kuulata väliseid nõuandeid ja teha nende põhjal järeldusi on aga vähene.

Ma olen ka ise teie ees siin korduvalt juhtinud tähelepanu sellele, et valitsus kulutab energiat üksikküsimustele, mis arenenud riikides valit-

susse kunagi ei jõuaks. Siin on küllap jälle oma osa selles, et Eesti riigi on täiesti paigast ära vahakord poliitilise ja administratiivse juhtimise vahel ehk ministri ja kantsleri ning aparaadi suhe. See mõjutab väga oluliselt riigi administratiivse ja poliitilise juhtimise kvaliteeti, põhjustab vastutamatust ja ebamäärasust ning tegelikkuses pärsib riigi toimimist. Teema väärib aga eraldi käsitlust, mida tänane aeg ei võimalda.

• • •

Rõhutan vajadust pöörata tähelepanu veel ühele kogu Eesti riigi tuleviku ja finantsvõimekuse seisukohalt elulise tähtsusega teemale. See on energeetika, mille üle käib taas vahelduva intensiivsusega arutelu. Need vaidlused oleks tulnud ära pidada juba aastate eest.

Ebamäärane on, kust me saame elektrit tulevikus – on see tuumaajaam, tuulikud, põlevkivi või ostame seda naaberriikidest. Praegu on riik kavandanud elektrienergia arengut aastani 2018, kuid ilmselgelt ei ole nii lühike ajahorisont piisav. Juba eile oleks tulnud otsustada, kuidas me suudame rahuldada Eesti energiavajaduse 2030. aastal ning mis see riigile ja maksumaksjale maksma läheb.

Täna me veel ei teadvusta probleemiga tegelemise vajadust, kuna on võimalus tarbida energiat taskukohase ja mõistliku hinnaga. Tulevikus on tõenäoliselt taskukohane ligipääs energiale eelkõige nendel riikidel, kes praegu investeerivad tulevikutehnoloogiatesse ja fossiilse kütuse alternatiividesse. Eesti on võtnud hetkel paraku põhisuuna arendada eelmisesse sajandisse jäävat põlevkivipõhist energiat, mattes sinna miljardeid.

Kogu elektritootmise sektor koos tuulikute, koostootmisjaamade ja muu säärasega vajab investeringuid vähemalt 50 miljardit krooni. Muide, kogu energiasektor vajab kokku lähema 15 aasta jooksul 100 miljardit. Täna otsuste mõjul võib energia juba mõne aasta pärast maksta sedavõrd palju, et meie kaubad ja teenused ei ole kõrge energiahinna tõttu konkurentsivõimelised ning inimestel kulub suur osa sissetulekust energia ostmiseks. Karmistuvad keskkonnanõuded muudavad põlevkivist elektri tootmise tulevikus paratamatult kalliks ja konkurentsivõimetuks.

Panust põlevkivienergeetikale on tihti õigustatud energiajulgeoleku argumentidega. Rõhutaksin siin aga siiski turu avamist aastal 2013 ja selle olulisust. Ja mulle näib, et nii energiajulgeoleku seisukohast kui ka hinna vastuvõetavuse poolest toovad meile perspek-

tiivis rohkem kindlust pigem kindlad ja vajaliku mahuga ühendused Soome ja Rootsiaga.

Rääkisin sellest teemast teile eelmisel aastal, kuid räägin täna jälle, sest kogu energiasektor on ülimalt tähtis: ajakohastamist vajab ka Eesti kaugküttevõrk. Kaugküte on Eestis olulise tähtsusega kütmise viis, kuna nii tarbitakse üle 70 protsendi Eesti soojusest.

Nõukogude ajal ehitatud kaugküttesüsteemide katlamaju on tänaseks renoveeritud, kuid samas ei ole tähelepanu pööratud soojusvõrkude tehnilisele seisukorrale, mis on enamasti halb. Uute korralikult isoleeritud torustikega on asendatud ca 10 protsenti torude kogupikkusest. Kaod soojusvõrkudes on valdavalt 10–30 protsenti, üksikjuhitudel aga veelgi rohkem.

Energia tootmine on alati seotud nõudlusega. Mida suurem nõudlus, seda enam peab riik suunama raha uute energiavõimsuste tootmisse. Paraku on Eestis jäänud tähelepanuta ka teine võimalus – vähendada energianõudlust ehk investeerida energiasäästu ning selle võrra luua vähem uusi energiavõimsusi.

Eestile on ülimalt oluline energiat säästlikult kasutada ja muuta nii kodud kui ka tootmine energiat raiskavast energiasäästlikuks. Tuleb endale selgelt teadvustada, et sõltumata sellest, millest lähiaastail Eestis elektrit toodetakse või kas seda imporditakse, tõuseb elektri hind tunduvalt.

Eesti Energia prognoosi järgi võib kohalik elekter viie aasta pärast maksta praegusest lausa 2,5 korda rohkem. Tarbijaid tuleks sellest väga selgelt teavitada, et neil oleks aega hinnatõusuks valmistuda. Ses suhtes on energiasäästuprogrammide rahastamine äärmiselt tähtis.

...

Lõpetuseks. Seda, et raha kasvab puu otsas, arvatakse vaid Lollidemaal. Ja me ju ei taha end Lollidemaaks pidada. Seega peaksid kõik otsustajad eesotsas parlamendi ja valitsuse liikmetega oluliselt paremini teadvustama, kust tegelikult tuleb see raha, mille laialijagamise üle nad otsustavad. Tõhusa rahanduspoliitika kõrvale vajame tõhusat majanduspoliitikat. Riigi kui eestvedaja ja suunanäitaja positsioon peab muutuma aktiivsemaks.

See ei tähenda, et riik peaks ise ettevõtja rolli asuma, kindlasti mitte. See tähendab, et riigi asi on luua ja hoida sellist majanduskeskkonda, kus loomulikud protsessid saavad ise toimida. Kui asuda

tegutsema, lähtudes Eesti majanduse tegelikest kitsaskohtadest ning väljakutsetest, saab ka avalikkusele selgeks vajadus nii lühiajaliste kärpete kui ka pikaajalise mõjuga tegevuse järele.

Inimesed peavad nägema, et riik võtab kaasvastutuse, ja et praegused kärped ja pitsitused loovad tõepoolest aluse paremale homsele.